

Analyse

Terug in de 'grijze zone'?

De Baltische landen tussen zelfbewust Rusland en weifelende NAVO

Jeroen Bult

Estland, Letland en Litouwen, doorgaans aangeduid als 'de Baltische landen', gelden sinds de annexatie van de Krim door Rusland en zijn interventie in Oost-Oekraïne in 2014 als de frontlijnstaten bij uitstek in het zich manifesterende koude conflict tussen Oost en West. De NAVO heeft de verontruste landen enige zekerheid geboden door eerst een 'flitsmacht' op te richten en vervolgens vier aanvullende bataljons richting haar noordoostflank te sturen. Die laatste beslissing, genomen tijdens de NAVO-top van Warschau van juli, lijkt voorsnog het sluitstuk van de politiek-psychologische heroriëntatie van de alliantie te zijn. Alleen, uiterekend nu het Russische machtsvertoon het 'hybride' niveau dreigt te ontstijgen, heeft zich een *nieuwe* complicerende factor aangediend: de verkiezing van de wispelturige Donald Trump tot president van de Verenigde Staten. Belanden Estland, Letland en Litouwen weer in een '*halli tsooni*'?

Deze Estse term ('grijze zone') dook in de jaren negentig menigmaal op ter duiding van het politiek-militaire niemandsland waarin de drie zich bevonden, tot de NAVO-toetreding in 2004. Hoe hebben zij gereageerd op de nauwelijks bij te houden geostrategische veranderingen sinds 2014? Voor serieuze gevolgtrekkingen over Trumps NAVO- en Rusland-politiek is het uiteraard nog te vroeg, maar op basis van de eerste Baltische reacties kunnen we een voorzichtige inschatting maken.

2014-2015: op zoek naar houvast

De kleine republieken zagen begin 2014 al hun vooroordelen ten aanzien van voormalig kolonisator Rusland bevestigd.¹ Veelzeggend is deze deliberatie van een hoge juridische ambtenaar in Estland: 'Wij geloven dat met het ergste rekening houden, zelfs cynisme gezonde impulsen zijn. Een soort zesde zintuig, dat we met [het betalen van] de prijs van trauma's hebben ontwikkeld en waarop we moeten vertrouwen, ongeacht wat westerse theoretici daarvan denken. Wie in vrede wil leven, bereide zich voor op oorlog.'² Het door hun negatieve historische ervaringen met de aangrenzende grootmacht getekende paradigma dat voor Estland, Letland en Litouwen *de* leidraad vormt bij het observeren en interpreteren van de Russische buitenlandse politiek kreeg nu een ronduit zwartgallige invulling. Ruslands militaire avontuur in Georgië in augustus 2008 resulteerde in de erkenning van twee marionettenrepubliekjes door Moskou — *ditmaal*, in maart 2014, ging Rusland echter onbeschoemd over tot annexatie van het grondgebied van een naburig land en het eenzijdig wijzigen van de Europese grenzen.

Maar hoe abject veel NAVO-landen Ruslands gepook in Oekraïne ook vonden, zij zagen eigenlijk een grotere dreiging in de chaos in het Midden-Oosten en Libië en het islamistisch terrorisme. Bovendien waren zij, in het bijzonder de Bondsrepubliek, beducht voor een schending van de zogeheten Stichtingsakte die de NAVO en Rusland in mei 1997 hadden getekend. Die vermeldt dat "de alliantie haar collectieve verdediging en andere missies

[meer] zal uitvoeren door zich te verzekeren van de noodzakelijke interoperationaliteit, integratie en versterkingscapaciteit, dan door het aanvullend *permanent* [mijn cursivering, J.B.] legeren van gevechtseenheden van substantiële grootte.” De Estse, Letse en Litouwse regeringen zouden daarentegen op twee andere zinsneden wijzen: “een versterking, in het geval van verdediging tegen [een] dreiging van agressie” en “het respecteren van de soevereiniteit, onafhankelijkheid en territoriale integriteit van alle landen [...] en de onschendbaarheid van grenzen [...]”. Of zoals de Estse president Ilves twitterde: “Op degenen die beweren dat de omstandigheden van 1997 nog altijd van toepassing zijn, rust een zware verantwoordelijkheid.”

Het organiseren van militaire oefeningen als Spring Storm (mei 2014), de grootste ooit gehouden op Estse bodem, en het sturen van straaljagers ten behoeve van aanvullende patrouillevluchten leek daarom voorlopig het hoogst haalbare te zijn. Riho Terras, de opperbevelhebber der Estse strijdkrachten, wees erop dat het bijna vier dagen duurde, voor de Amerikaanse gevechtsvliegtuigen de regio hadden bereikt. Daarmee gaf hij impliciet aan dat het overbrengen van NAVO-troepen, in geval van een noodsituatie, nog trager zou verlopen. Het gevolg zou zijn dat Rusland een voorsprong kreeg en, dreigend met escalatie, kon aansturen op een ‘lokalisering’ van een conflict.³ Terras legde, met de NAVO-top van Wales in zicht, de vinger op de zere plek: voor een werkelijk afschrikkende strategie was *meer* nodig dan goedbedoelde ad hoc-maatregelen: grondtroepen en toerusting ter plekke.

Dat besef begon eerder te dagen in Washington en Londen dan in Berlijn (en Parijs). De man wiens stem doorslaggevend zou zijn bij het formuleren van de NAVO-strategie deed op 3 september 2014, daags voor aanvang van het overleg in Wales, een gebarricadeerd Tallinn aan: Barack Obama. In een fraaie rede bezwoer de Amerikaanse president dat er binnen de NAVO geen oude en nieuwe bondgenoten bestaan, alleen bondgenoten die allemaal kunnen rekenen op de verdediging van hun territoriale integriteit. De president vervolgde dat NAVO-troepen in geval van acute bedreiging van de oostelijke bondgenoten snel inzetbaar moesten kunnen zijn en dat de ondersteunende infrastructuur en middelen ter plaatse op de korte termijn beschikbaar moesten zijn. De *NATO Response Force* diende daarom snel te worden versterkt.⁴

Het in Wales genomen besluit een *Very High Readiness Joint Task Force* op te richten, leek dan ook een compromis te zijn tussen de meer assertieve benadering van Obama, de Britse premier Cameron en NAVO-secretaris-generaal Rasmussen en de omzichtigheid van bondskanselier Merkel. De VJTF-‘flitsmacht’, die inderdaad een speciaal onderdeel van de NRF zou worden en die expliciet vermeld staat in het tevens goedgekeurde *NATO Readiness Action Plan*, moest rond de vijfduizend manschappen tellen. Zij moest ‘binnen enkele dagen inzetbaar zijn’ en op voldoende ondersteuning door lucht- en zeestrijdkrachten en *special operations forces* kunnen rekenen.⁵

De reacties in Estland, Letland en Litouwen waren echter lauw. Men had *meer* verwacht. Het inrichten van vaste bases zou een wijzere optie zijn geweest, aldus een Litouwse krant; dat idee lag in Wales op tafel, maar stuitte op verzet van Duitsland dat zo nodig aan de Stichtingsakte wilde vasthouden, omdat het een verslechtering van zijn economische relatie met Rusland vreesde. Wat betreft de VJTF: die had minstens tienduizend militairen toebedeeld moeten krijgen en had op de kortst mogelijke termijn operationeel moeten zijn. En zoals Terras feitelijk reeds had aangestipt: hoe te reageren, indien Russische troepen

vanuit Kaliningrad en Wit-Rusland razendsnel het Pools-Litouwse grensgebied, de 65 kilometer brede passage naar Noordoost-Europa, zouden versperren? De discussie over deze zogeheten *Anti-Access/Area Denial*-kwestie (A2/AD) moest nog goed en wel op gang komen.⁶

Voorts bleef men alert op 'overmatige aandacht' voor de trammelant in het Midden-Oosten en het terrorisme. Dat Moskou de NAVO opriep tot *samenwerking* in de strijd tegen het islamitisch radicalisme, ontging Tallinn, Riga en Vilnius natuurlijk niet. Europeanen en Amerikanen mochten echter niet vergeten dat Rusland in 2014 de internationale rechtsbeginselen had ontwijfd, waarschuwde een Ests dagblad; werd dat vanwege een meer acute crisis, in Syrië, vergeven, dan viel niet uit te sluiten dat Rusland zulk gedrag *elders* nogmaals zou laten zien.⁷

2016: oplopende spanningen in het Oostzee-gebied

Deze achterdocht was ietwat prematuur, zo zou blijken. Beleidsmakers in Washington en Brussel bogen zich in de tussentijd over een verdere aanvulling van de getroffen maatregelen. *The New York Times* bracht in juni 2015 het nieuws dat het Pentagon voornemens was tanks, infanteriegevechtsvoertuigen en zware wapens ten behoeve van vijfduizend Amerikaanse troepen te stallen in onder meer Estland, Letland en Litouwen, iets wat minister Carter kort daarop (in Tallinn) zou bevestigen. In januari 2016 druppelde het nieuws naar buiten dat de Amerikanen nog meer wapens en materieel wilden overbrengen. Mogelijk had de regering-Obama zich laten inspireren door een notitie van denktank RAND Corporation, waarin deze waarschuwde voor de technische gecompliceerdheid van een verdediging van Estland, Letland en Litouwen in geval van nood en aandrong op het vrijmaken van financiële middelen voor zes of zeven brigades, met ondersteuning van lucht- en zeestrijdkrachten en solide planning.⁸ Bronnen in de Baltische hoofdsteden zeiden evenwel nog steeds geen heldere langetermijnstrategie te kunnen ontwaren.

Ironisch genoeg was het de reactie *in Moskou* op de tot dusver welbeschouwd vrij voorzichtige, symbolische koersverlegging van de NAVO die de alliantie zou dwingen kordater te werk te gaan. Rusland nam een schending van de Stichtingsakte waar, vanwege 'de troepenopbouw aan zijn grenzen.' Defensie-minister Sjojgoe kondigde in januari 2016 aan dat Rusland voor zijn Westelijke Militaire District drie nieuwe legerdivisies zou creëren.⁹ Het luidde een jaar van snel oplopende spanningen in. Zo scheerden twee Russische SU-24's en een gevechtshelikopter in april langs de *USS Donald Cook*, een Amerikaanse torpedobootjager die over de Oostzee voer, en later die maand onderschepte een SU-27 nabij Kaliningrad een Amerikaans RC-135-verkenningsvliegtuig. De grote oefening Anakonda-16 die de NAVO in Polen hield en de daarop aansluitende Saber Strike-16-oefening in Estland, Letland en Litouwen zetten de relatie tussen de alliantie en Rusland verder op scherp.

Jüri Luik, oud-minister van Defensie van Estland, oud-ambassadeur bij de NAVO en invloedrijk achter de Tallinse schermen, zag in de Russische provocaties 'een duidelijk voorbeeld van de terugkeer van de Koude Oorlog.' Was de Oostzee toen een veredelde Sovjet-binnenzee, nu kunnen de Russen er maar niet aan wennen dat daar Amerikanen rondvaren, ter bescherming van hun bondgenoten. *Kaitseväe juhataja* Terras en anderen vonden het Russische gebries naar aanleiding van de twee oefeningen ronduit schijnheilig:

“De afgelopen jaren hebben we Russische oefeningen kunnen gadeslaan, waaraan honderdduizend of meer militairen deelnamen. [...] De ‘provocatie’ bestond er eerder uit dat er *geen* [westerse] oefeningen in Georgië en Oekraïne werden gehouden, wat leidde tot de invasie van deze landen.”¹⁰

Voor Estland, Letland en Litouwen waren het allemaal redenen om, met het NAVO-treffen te Warschau van 8 en 9 juli in aantocht, het heikele thema van een langdurige militaire presentie *opnieuw* ter sprake brengen. Door het onveranderd agressieve gedrag van Rusland was de tijd van het nemen van eenmalige noodmaatregelen nu echt voorbij, vond de Estse premier Rõivas: ‘We mogen niet zwak overkomen op welke tegenstander dan ook, of het nu gaat om “groene mannetjes” in het oosten of ISIS in het zuiden.’¹¹ De ministers van Defensie van de NAVO besloten op 14 juni tot de oprichting van vier ‘robuuste, multinationale’ bataljons in Estland, Letland, Litouwen en Polen. Het besluit viel samen met de herdenking van de eerste grote stalinistische deportaties uit Estland, Letland en Litouwen, die dag precies 75 jaar geleden (president Ilves zei in een toespraak voor overlevenden en nabestaanden, in de tuin van zijn paleis, dat ‘we ditmaal niet alleen zijn’). De regeringsleiders en presidenten van de 28 NAVO-landen vulden tijdens hun vergadering in Warschau het besluit van de ministers nader in. Blijkens het slotcommuniqué was de toonzetting jegens Rusland stevig. Na de ‘Welshe’ verworvenheden nog eens te hebben te opgesomd, kwamen de vier bataljons aan bod. Groot-Brittannië (Estland), Canada (Letland), Duitsland (Litouwen) en de Verenigde Staten (Polen) zouden de formaties, die begin 2017 operationeel moeten zijn, gaan aanvoeren.¹²

De terugblikken op de top in het *PGE Narodowy*-voetbalstadion waren over het algemeen minder sceptisch dan de evaluaties van ‘Wales.’ Jüri Luik zei dat niet zozeer de omvang, als wel het afschrikwekkend effect van de bataljons telt; een confrontatie met een bataljon betekent immers een confrontatie met de NAVO. Als winst werd alom gezien dat Rusland niet langer als strategische partner gold, maar als tegenstander (aldus de krant *Postimees*). Dat had Poetins Rusland geheel aan zichzelf te danken (aldus concurrent *Eesti Päevaleht*): ‘Zolang het weigert in te zien dat landen die ooit deel uitmaakten van tsaristisch Rusland of de Sovjet-Unie niet langer zijn vazallen zijn, zal de aanwezigheid van de NAVO-bataljons noodzakelijk blijven.’¹³ Toch zinde het niet iedereen dat voor de A2/AD-problematiek geen tastbare oplossing was bedacht. De Defensiecommissie van het Estse parlement had in een twee maanden eerder verschenen rapport nog gesproken van een ‘unieke uitdaging’: “Teneinde een isolement van de Oostzee-landen te voorkomen, dienen de bondgenoten zich te committeren aan een [anti-]A2/AD-strategie, waarbij het garanderen van de verdediging van de Suwalki-corridor van cruciaal belang is.”¹⁴

Die ‘unieke uitdaging’ zou weldra in een ander daglicht komen te staan. Estse media berichtten op 7 oktober 2016, op basis van ‘een regeringsbron’, dat het Russische schip *Ambal* op dat moment een Iskander M-raketsysteem naar Kaliningrad vervoerde. Rusland had een oud dreigement waargemaakt; de kans dat zich, naast een conventionele, aan Europa’s noordostrand nu ook een nucleair-strategische wapenwedloop zal aftekenen, is beslist niet meer denkbeeldig. In hun reacties spraken president Ilves en Riho Terras van een poging de Oostzee onder Russische controle te brengen en van ordinaire chantage.¹⁵ Het zal niet verbazen dat de respons in Litouwen nog feller was. Rusland zal zich waarschijnlijk niet geroepen voelen deze militaire vicieuze cirkel als eerste te doorbreken.

Trump: een complicerende factor

Al met al werd de uitkomst van het treffen in Warschau uitgelegd als een wending ten goede, een versteviging van de integratie in de NAVO, ongeacht de nog openstaande vragen (A2/AD) en nieuwe uitdagingen (Iskander M). Maar plotseling, op 8 november, diende zich een complicerende factor aan die de zich net ontluikende gemoedrust weer uit balans bracht: de verkiezingszege van Donald Trump.

Ofschoon Republikeinse presidenten en presidentskandidaten in het verleden op adhesie konden rekenen in Estland, Letland en Litouwen (Ronald Reagan wordt er nog altijd gezien als 'bevrijder van het communisme' en George W. Bush als degene die de uitbreiding van de NAVO met de Baltische landen doorzette), gingen de Baltische voorkeuren duidelijk uit naar de Democraat Hillary Clinton. Trump had zich, zoals bekend, vleidend uitgelaten over de Russische president Poetin. Twee weken na de NAVO-top merkte hij op dat wat hem betreft niet op voorhand vaststond dat de VS al hun NAVO-bondgenoten te hulp zouden schieten, 'als deze hun verplichtingen ten opzichte van ons niet nakomen.' Voor president Ilves was het reden te twitteren dat Estland een van de zeer weinige lidstaten is die keurig twee procent van zijn BNP aan defensie spenderen en dat het ook in Afghanistan aan zijn verplichtingen heeft voldaan.

Stond de toekomst van de NAVO op het spel en dreigde een verbanning naar de 'grijze zone' van de jaren negentig, toen men noodgedwongen moest schipperen tussen de NAVO en een onvoorspelbaar Rusland, of, nog veel rampzaliger, naar die van de jaren dertig? Enkele commentatoren probeerden het hoofd koel te houden. De Litouwse oud-president Adamkus voorspelde in een politiek praatprogramma dat het beleid van zijn vroegere vaderland onder president Trump niet wezenlijk zal veranderen — 'op de korte termijn niet, althans.' Minister van Buitenlandse Zaken Linkevičius, gezeten naast Adamkus, onthulde dat Litouwen al werkte aan het intensiveren van de contacten met de Republikeinen. Hij noemde Trumps adviseurs Rudy Giuliani en Jeff Sessions, Saul Anužis, Litouwens honorair consul in Michigan en Republikeins vedette in die staat, en John Prunskis, honorair consul in Colorado 'en een bekende van de familie Trump.' Anderen, onder wie Jüri Luik, gaven aan te verwachten dat een *reset* van de relatie tussen Washington en Moskou op een mislukking zou uitlopen. Naar de mening van Luik is Poetin veel meer gebaat bij een stevige confrontatiekoers.¹⁶

Toomas Hendrik Ilves, inmiddels vertrokken als president, riep ook op tot kalmte. Kandidaten hadden in aanloop naar de presidentsverkiezingen wel vaker puntige uitspraken gedaan; Bill Clinton leek een 'binnenlandse' president te worden, maar was juist bijzonder actief op het vlak van de buitenlandse politiek en verbreedde de NAVO zowaar met Polen, Hongarije en Tsjechië. En bepaalde stellingnames bleken inwisselbaar te zijn: Trump had in het eerste debat met Hillary Clinton gezegd dat hij 'all for NATO' is, terwijl president Obama en minister van Defensie Gates ook kritisch waren geweest over de karige Europese defensie-uitgaven. Een paniekerig klimaat, aangejaagd door verhalen in de media over 'de naderende invasie van de Baltische landen', zou Europese landen juist kunnen aansporen bilateraal zaken te doen met Poetin, aldus Ilves. Hij was niet de enige die zich vastklampte aan het verschil tussen campagneretoriek en presidentieel beleid.¹⁷ Als een andere opsteker werd de benoeming van James Mattis tot minister van Defensie gezien. De defensie-adviseur van Jüri Ratas, Estlands nieuwe premier, plaatste meteen dit citaat van het oud-

hoofd van het *Allied Command Transformation* van de NAVO en de oud-bevelhebber van het *U.S. Central Command* op Twitter: "Estonia may be small country in Europe, but its political courage and courage of its troops have made it a model for world." Mattis bezocht Estland tweemaal, in 2008 en 2011, en kon goed overweg met Ants Laaneots, de voorganger van Terras als opperbevelhebber. De aanstelling van Mattis werd ook verwelkomd door senator John McCain, een oude vriend van de Baltische landen.¹⁸

De tijd zal leren of Adamkus, Linkevičius, Luik en Ilves gelijk krijgen en of Obama's 'Tallinnse' belofte een *sacred commitment* (zoals diens vicepresident Biden het noemde) blijft. Vladimir Poetin zal de proef ongetwijfeld graag op de som willen nemen.

Jeroen Bult is historicus en publicist, gespecialiseerd in Estland, Letland en Litouwen.

---

¹ Zie: Jeroen Bult, 'Im Osten nichts neues. Estland, Letland en Litouwen en de Krim-crisis', in: *Internationale Spectator*, nr. 5 (jg. 68), mei 2014, pp. 6-12; en Jeroen Bult, "'Het doet steeds meer denken aan 1940." Estland en de Oekraïne-crisis', in: *Atlantisch Perspectief*, nr. 5 (jg. 38), 2014, pp. 26-31.

² Hent Kalmo 'Utoopiline Eesti', in: *Vikerkaar*, nr. 10-11 (jg. 29), oktober-november 2014, p. 74.

³ 'Terras: liitlased võiksid Eestisse tuua tankiüksuse ning tugevdada õhu- ja merekaitset', in: *Eesti Päevaleht*, 2 april 2014, p. 3.

⁴ The White House, Office of the Press Secretary, 'Remarks by President Obama to the People of Estonia, Nordea Concert, Hall Tallinn, Estonia', 3 september 2014.

⁵ De ministers van Defensie zouden in februari 2015 al tot *concrete* afspraken komen. De VJTF zou maximaal vijf bataljons tellen en 'enkele dagen' werd vervangen door 'twee of drie dagen.' Bulgarije, Estland, Letland, Litouwen, Polen en Roemenië zouden elk een commando- en controlecentrum (te bemannen door een *NATO Force Integration Unit*) krijgen. De VJTF zou zich in juni 2015 voor het eerst aan de buitenwereld tonen, toen zij met 2.100 man meedeed aan Noble Jump, een grote NAVO-oefening in West-Polen.

⁶ 'NATO reaguos greitai', in: *Lietuvos žinios*, 6 september 2014, pp. 1 & 6; 'Kaip atrodytų agresija prieš Lietuvą: "žalieji žmogeliukai" ar konvencinis karas?', in: *Veidas*, Nr. 18 (1157), 8 mei 2015, p. 10.

⁷ 'Ukrainat ei tohi unustada', in: *Postimees*, 17 november 2015, p. 2; Jānis Kažociņš, 'Rusland og Syrien set fra Letland', in: *Udenrigs*, nr. 3 (jg. 70), december 2015, pp. 99-100.

⁸ 'U.S. Is Poised to Put Heavy Weaponry in Eastern Europe', *The New York Times*-online, 13 juni 2015, www.nytimes.com; 'U.S. Fortifying Europe's East to Deter Putin', idem, 1 februari 2016; David A. Shlapak & Michael W. Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank. Wargaming the Defense of the Baltics*, Washington: RAND Corporation, 2016, pp. 8-9 & 11.

⁹ De drie nieuwe Russische divisies zouden niet aan de grens met de NAVO worden gelegerd, maar ten oosten van Wit-Rusland en ten oosten van Oekraïne. Sjojgoe waarschuwde dat dat zou veranderen, mocht de NAVO besluiten nieuwe, additionele contingenten op te richten.

¹⁰ 'Jüri Luik: Vene lennukite manöövrid USA sõjalaeva kohal olid erakordselt jultunud', *Postimees*-online, 14 april 2016 www.postimees.ee; 'Kariniai žaidimai Baltijos šalyse: lengvos pergalės negali tikėtis niekas', in: *Veidas*, Nr. 27 (1215), 8 juli 2016, pp. 16-17.

¹¹ Eesti Vabariigi Valitsus, 'Peaminister: Tippkohtumine peab kinnistama NATO heidutuse püsivalt', 23 mei 2016, www.valitsus.ee; persbericht; "'Abschreckung muss die neue Normalität sein'", in: *Die Welt*, 26 mei 2016, p. 7.

¹² North Atlantic Treaty Organization, 'Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016' (Press Release (2016) 100), 9 juli 2016, www.nato.int.

¹³ *Uudis+*, Vikerraadio, 11 juli 2016; 'Varssavi tippkohtumise sõnum Venemaale', in: *Postimees*, 9 juli 2016, p. 2; 'Euroopas siiski on veel ühtsus', in: *Eesti Päevaleht*, 11 juli 2016, p. 2.

---

¹⁴ 'Die Lücke von Suwalki. Russland kann die Nato im Baltikum auf verschiedene Weise herausfordern', in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8 juli 2016, p. 8; Riigikogu riigikaitsekomisjon, *NATO heidutus Läänemere piirkonnas: hetkeseis ja perspektiivid*, Raport, 17 mei 2016, Tallinn: Riigikogu 2016, pp. 18-19, 28 & 44, www.riigikogu.ee.

¹⁵ *Aktuaalne kaamera*, ETV, 7 oktober 2016.

¹⁶ *Demesio centre*, LRT, 9 november 2016; *Aktuaalne kaamera*, ETV, 9 november 2016.

¹⁷ Toomas Hendrik Ilves, 'Everyone in Europe Needs to Take a Deep, Calming Breath', *Foreign Policy*-online, 18 november 2016, www.foreignpolicy.com; 'Maailmalõppu ei tule', in: *Postimees*, 10 november 2016, p. 2.

¹⁸ McCain en acht andere senatoren verzekerden een groep Estse, Letse en Litouwse parlementariërs, die *Capitol Hill* op 7 december 2016 aandeden, dat de Verenigde Staten toegewijd zouden blijven aan de verdediging van de Baltische republieken.